

Lesbrief

*“De geschiedenis
ligt om de hoek.”*

Voorwoord & Doelstelling

Dit project is tot stand gekomen uit een samenwerking tussen de Werkgroep Documentaire Fossa Eugeniana als onderdeel van de Stichting Heemkunde Arcen, de Historischer Verein für Geldern und Umgegend e.V, Heimatverein Rheinberg eV en het Stadtarchiv Straelen.

Het wordt gesubsidieerd door Interreg Deutschland-Nederland, het Prins Bernhard Cultuurfonds en de gemeenten Rheinberg, Geldern, Straelen en Venlo. Bovendien wordt het gesponsord door de firma's Tecklenburg en Bofrost. Zonder hun steun was dit project in zijn huidige vorm niet geslaagd.

De doelstelling van dit project is door middel van een gefilmde documentaire van de hele Fossa Eugeniana, de betekenis van een bijna 400 jaar geleden grote geschiedkundige gebeurtenis in onze regio meer bekendheid te geven.

Die geschiedenis ligt in dit geval om de hoek maar bijna niemand weet er iets over te vertellen. Dát hopen we met dit project te veranderen.

Dit mini-project kan als zelfstandig project in Nederland geplaatst worden in de tijd van de Tachtigjarige Oorlog. Binnen bestaande methodes zou het passen binnen de periode Ontdekkers en hervormers (1500-1600) of binnen de periode Regenten en vorsten (1600-1700). In Duitsland zou het kunnen worden ingepast binnen de bestaande regelgeving voor het geschiedenisonderwijs. Wij wensen U allen veel plezier met de uitvoering ervan.

Inhoud

01 // Inhoud

02 // Tijdsbeeld

03 // Het plan

04 // De aanleg

05 // De schansen

*De twee grootste schansen
schans 6 & schans 18*

06 // De omgeving

*Houtverbruik
Steenkool*

07 // Chronologie

08 // Dankwoord

09 // Bronnen

Inlei ding

De regio waarin wij tegenwoordig wonen en waar de grens tussen Nederland en Duitsland nu dwars doorheen loopt was omstreeks 1600 veelal verdeeld in hertogdommen. Rheinberg lag bijvoorbeeld in het keurvorstendom Keulen. Geldern, Venlo en Roermond hoorden tot het hertogdom Gelre. De regio met daarin Geldern, Venlo en Roermond noemen we ook wel het Overkwartier of Opper Gelre. Omstreeks 1600 stond een groot deel van het huidige Europa in brand. In het Duitsland van toen woedde de Dertigjarige Oorlog, in het huidige Nederland de Tachtigjarige Oorlog. In deze conflicten speelde de godsdienst vaak een belangrijke rol. Protestanten vochten tegen katholieken. Maar het ging ook om macht.

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog, de oorlog tussen aan de ene kant de katholieken in het zuiden en de Spanjaarden en aan de andere kant de Noordelijke Nederlanden, schaarden veel Gelderse steden zich bij de opstandelingen. Maar Roermond bleef trouw aan de koning van Spanje. Zo kwamen er binnen het hertogdom ook scheuren. De hele regio had veel te lijden. De mensen in onze streek waren meestal katholiek. Ze kwamen niet altijd op voor de vrijheid van de Nederlanden. Dat kwam ook omdat ze zelf regelmatig het slachtoffer waren van Willem van Oranje en zijn veelal Duitse soldaten. Zo richtten deze bijvoorbeeld in 1572 een bloedbad aan in Roermond. Dus de vrijheidsstrijd tegen de Spanjaarden was vaak niet dat wat de meeste mensen in onze regio wilden.

Spaanse soldaten

Tijds beeld

“Een deel van het rijk gaat naar Filips II .”

*Filips
II,
Koning
van
Spanje*

De geplande aanleg van de Fossa Eugenia speelt zich af tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) en Dertigjarige oorlog (1618-1648). Na het terugtreden van de Duitse keizer Karel V (uit het huis Habsburg) in 1556 wordt zijn rijk verdeeld. Een deel gaat naar zijn zoon Filips II die koning van Spanje is, én heer van de Nederlanden wordt. De plannen die hij heeft met de Nederlanden zorgen er uiteindelijk voor dat in 1568 de Tachtigjarige Oorlog begint: de oorlog tussen de katholieke Spanjaarden en de Nederlanders die veelal boven de grote rivieren wonen en die voor het merendeel protestants zijn. Het lukt de Spaanse troepen niet om de Staatsen definitief op de knieën te dwingen. Integendeel, in Prins Maurits van Oranje hebben de troepen van de Republiek een uitstekende militaire leider. Bovendien hebben ze een voortreffelijk getraind leger.

In 1598 treedt de dochter van Filips II, Isabella Clara Eugenia in het huwelijk met Aartshertog Albert van Oostenrijk. Ze krijgt van haar vader de Nederlanden als bruidsschat. De oorlog gaat echter gewoon verder.

Van 1609 tot 1621 komen beide partijen een wapenstilstand overeen (het Twaalfjarig Bestand). Omdat de echtgenoot van Isabella in 1621 sterft en ze geen kinderen hebben vallen de Nederlandse gewesten opnieuw toe aan de Spaanse koning. Isabella wordt stadhouder. Dat wil zeggen: plaatsvervanger van de koning in de Nederlanden. Intussen wordt de Spaanse oorlogskas steeds leger en wordt besloten op een andere manier de oorlog alsnog in Spaans voordeel te beslissen. Men gaat over op **economische oorlogsvoering**. Vanaf dat moment komt de aanleg van een kanaal in beeld.

*Isabella
Clara
Eugenia,
dochter
van
Filips*

Het plan

“De plannen komen van Haesenvoet uit Geldern.”

Het kanaal dat men wil aanleggen moet gaan lopen van Rheinberg aan de Rijn naar Venlo aan de Maas en uiteindelijk aansluiten op de Schelde bij Antwerpen. Hierdoor hoopt men de handel over de Rijn vanuit Duitsland naar het noorden een geduchte klap toe te brengen. Bovendien gaat het kanaal dienen als verdedigingslinie tegen de Staatse troepen die vaak tot ver in het zuiden plunderen en de bevolking beroven. Aanvankelijk moet de Fossa bij Arcen in de Maas monden maar “die van Venloo” zijn daar, gezien het economisch belang dat dit met zich meebrengt, op tegen.

De plannen voor het kanaal komen van een zekere Haesenvoet die afkomstig is uit Geldern. Die naam wordt door de inwoners van Arcen al gauw veranderd in het voor de hand liggende Hazepoot.

De aanleg

Langs de hele route van het kanaal worden 24 forten (schansen) gebouwd. Fort Hazepoot (nr. 18) is daarvan het grootste, een dubbelfort. Het kanaal wordt vernoemd naar de dochter van koning Filips II van Spanje, Isabella Clara Eugenia; de Fossa Eugenia. In het Latijn betekent dit: kanaal van Eugenia. De kosten van het hele project, inclusief de aansluiting op de Schelde worden geschat op zo'n 2 miljoen "Gouden Schilden". Een schild heeft een waarde van 2,5 tot 3 gulden. Een reusachtig bedrag voor die tijd! Ter vergelijking: bedenk dat de totale begroting van een stad als Venlo in een jaar ongeveer 6000 gulden was. Voor de bouw van het eerste gedeelte (dus de Fossa Eugenia) trekt men 400.000 tot 500.000 gulden uit. De bouwtijd zal 8 maanden bedragen.

Op 21 september 1626 wordt de eerste spade in Rheinberg in de grond gestoken. Zo'n 8000 mensen, waaronder 2000 soldaten uit de Palts werken mee aan de bouw. Veel werklieden komen onder meer uit Vlaanderen. Ze gaan met schoppen, bijlen, houwelen en kruiwagens over het hele traject aan het werk. Stel je dat maar eens voor. Wat een bedrijvigheid moet dat geweest zijn. Onderkomens voor arbeiders en soldaten

moeten worden gebouwd, latrines, sluisen. Hiervoor gebruikt men het hout van de bomen uit de omgeving. Alle schansen worden omgeven door deels hoge aarden wallen. In de wallen plaatst men houten palissaden. En dat alles wordt met de hand gedaan! Om te voorkomen dat gereedschap verkocht wordt zijn de aannemers verplicht het gereedschap na gebruik in deugdelijke toestand terug te geven. Afgeschermd door het koninklijke Spaanse leger schiet de bouw aanvankelijk goed op. Op 14 november is het gedeelte tussen Rheinberg en Geldern, dat bijna 10 meter breed en 1,40 meter diep is, bijna klaar en met water gevuld! De twaalf schansen tussen Rheinberg en Geldern zijn eveneens voor het grootste gedeelte klaar.

Op 20 november begint de volgende fase. Verbreding van ca. 10 meter naar ca. 25 meter. Spoedig daarna valt echter de winter in. Op 10 januari 1627 horen we het laatste bericht over het moeilijke terrein ten zuiden van Walbeck. Vanaf dan worden de berichten over de bouw aan de Fossa Eugenia minder en minder. Na de vorstperiode wordt er wel gewoon weer begonnen met werken maar er ontstaan al gauw problemen.

Financieel gaat het Spanje steeds slechter. Tijdens de winter van 1625 en die van 1628 voorkomen de Nederlanders dat de Spaanse zilvervloeden (aanvoer van zilver vanuit de overzeese gebieden van Spanje) kunnen uitvaren. De zwaarste klap echter deelt Piet Heijn in september 1628 uit als hij de Spaanse zilvervloot verovert in de baai van Matanzas (bij Cuba). In één klap verliezen de Spanjaarden 11,5 miljoen gulden (het werkloon van een timmerman was in die tijd ongeveer 200 tot 300 gulden per jaar).

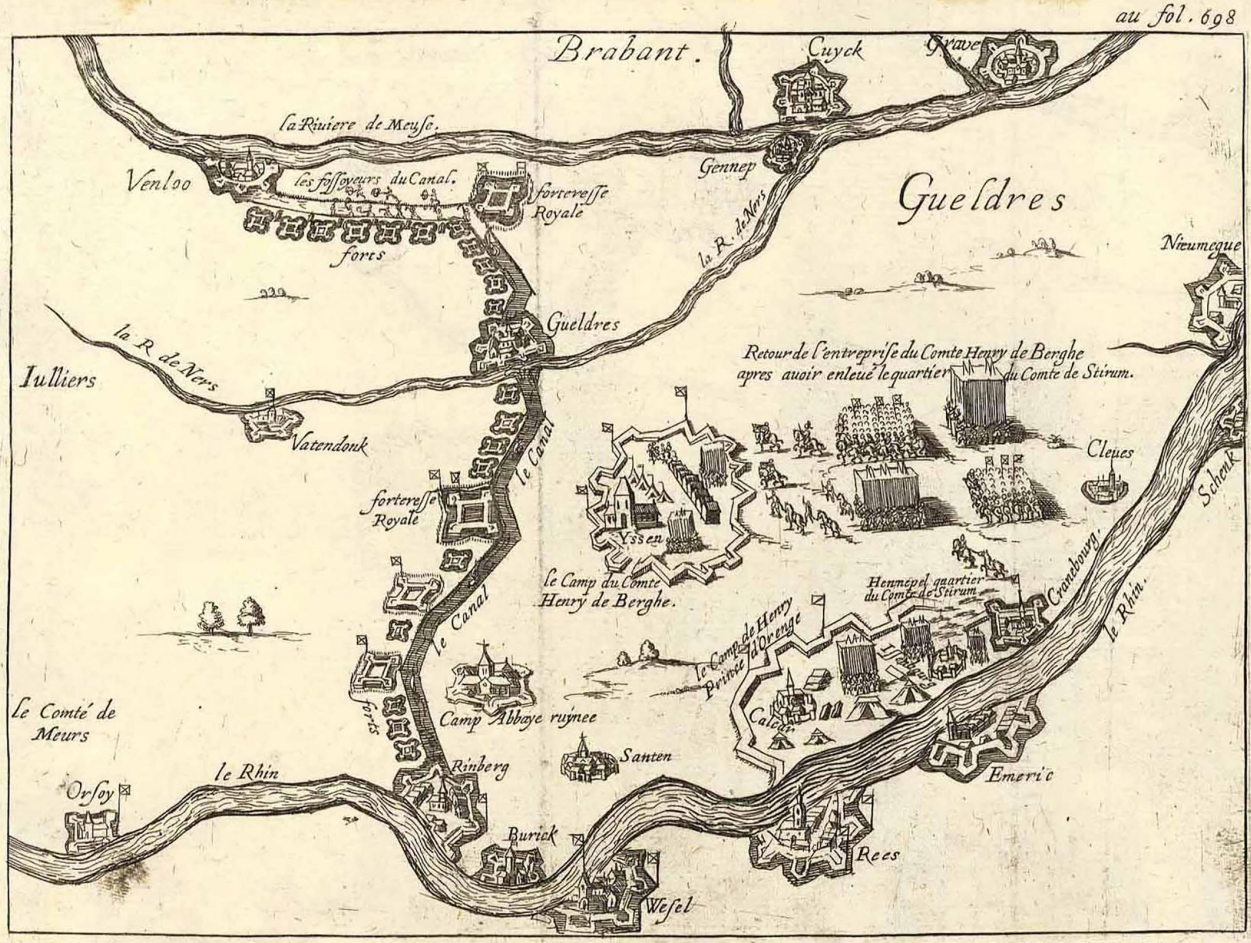
Er duiken serieuze technische problemen op tijdens de bouw. Bovendien overvallen Staatse troepen de schansen die de bouw moeten beschermen. In juni 1627 bezoekt de Infante (kroonprinses) Isabella Clara Eugenia (tante van de dan inmiddels regerende Spaanse koning Filips IV) het kanaal. Om dat koninklijk bezoek te beschermen verlaat de Spaanse cavalerie haar kampement bij IJssum. Van deze gelegenheid maken Staatse troepen, ingegeven door spionnen, gretig gebruik. Thomas Stakenbroeck, generaal-luitenant van de cavalerie overvalt en verovert het dubbelfort. Sluizen, onderkomens, molens, timmerwerk, boten en voorraden, alles wat van hout is gaat in vlammen op.

Bovendien vernielen zijn troepen zoveel mogelijk aarden wallen en nemen ongeveer 100 gevangenen mee richting Nijmegen. Toch wordt er, ondanks alle tegenslagen, in het jaar 1628 nog steeds doorgewerkt. Er wordt nog altijd materiaal afgeleverd. Zo worden er onder andere 55 karren met drie wielen over de Maas van Roermond naar Arcen gebracht.

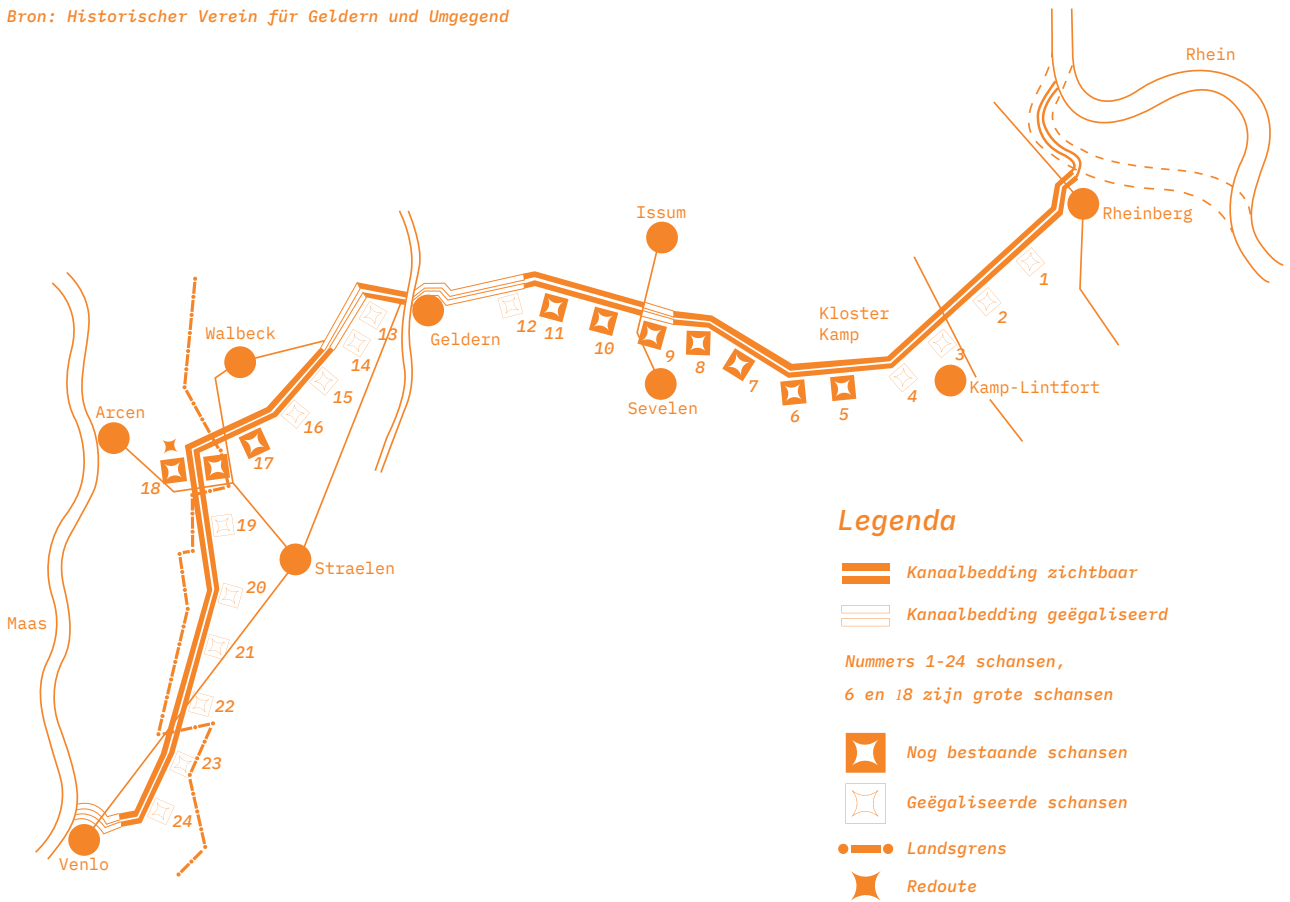
In het jaar 1629 vallen steeds meer Spaanse steden in handen van de Republiek. De sterke vestingstad 's Hertogenbosch en ook Wesel worden Staats. De bouw van het kanaal wordt stil gelegd maar het kanaal wordt wél nog steeds bewaakt door de Spaanse troepen en vormt een linie die verhindert dat Staatse troepen in zuidelijke gebieden plunderen. De bevolking wordt beroofd van alles wat maar een beetje waarde heeft.

In 1632 verovert Frederik Hendrik tijdens de Maasveldtocht Straelen, Venlo, Roermond en Maastricht. Als in 1633 bovendien Rheinberg valt zijn beide eindpunten van de Fossa in Hollandse handen en heeft het kanaal geen vooruitzicht op voltooiing meer. Zo eindigt de aanleg van de Fossa Eugenia

Bron: Historischer Verein für Geldern und Umgegend

De schan sen

De schansen met de nummers 1 t/m 4, 12 t/m 16, en 19 t/m 24 zijn niet behouden gebleven. Ze zijn in de meeste gevallen geëgaliseerd. Van alle andere schansen zijn tot op de dag van vandaag nog steeds restanten in het landschap terug te vinden.

De twee grootste schansen

Onderstaande twee schansen zijn de twee grootste schansen in het project en zou U met uw groep kunnen bezoeken.

Schans 6

Anhufschanze (FortRoyal)

Coördinaten 51°29'55.1"N 6°28'30.0"E

Ligging Zuidoostelijk van Hoerstgen in de onmiddellijke nabijheid van Bauernhof Anhuf.

Type een "Regalfort" of "Fort Royal" met 4 bolwerken (bastions). Grotendeels bewaard gebleven behalve het oostelijk gelegen bastion dat gedeeltelijk is afgesleten.

Schans 18

Lingsfort/Fort Hazepoot (dubbelschans)

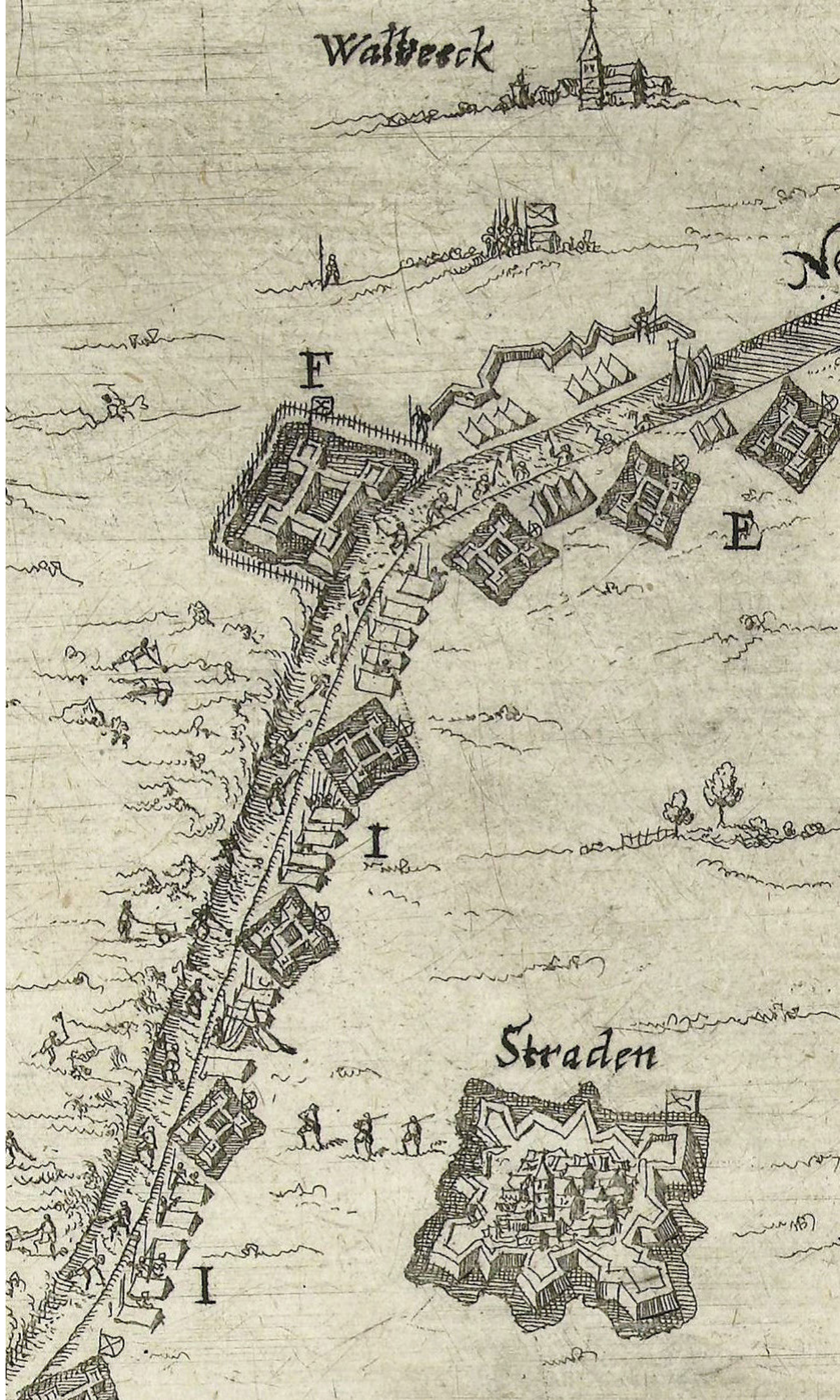
Coördinaten 51°28'32.0"N 6°13'12.4"E

Ligging Deze dubbelschans ligt direct ten noorden van de straat naar Arcen ongeveer 300 meter voor de grens aan de Lingsforterweg.

Type Dubbelschans met 4 bastions. Deze dubbelschans is nagenoeg dubbel zo groot als de Anhufschanze in Hoerstgen. Een bastion van de westelijke helft van het fort is gedeeltelijk afgegraven.

Bijzonderheden Het is het grootste fort dat gebouwd is langs het gehele kanaal. De enige overlevering met gegevens over het fort komen uit een dagboek. Uit het dagboek van Gerhard Basten lezen we dat er na het bezoek van Isabella Clara Eugenia op 23 juni 1627 2 regimenten soldaten kwamen om de gravers te beschermen die korte tijd daarna de 2 grote schansen bouwden. Deze dubbelschans werd aan weerszijden van het kanaal aangelegd. Hier moest een sluizen trap worden gebouwd. Overlevering wat betreft de sluizen hebben we onder meer via de overvallen op het fort. Bovendien werd er een kanon veroverd. De Schans is de enige langs het hele traject die gedeeltelijk aan de noordzijde van het kanaal is gebouwd. Er ligt in de directe omgeving van fort Hazepoot, iets ten noorden ervan, ook nog een kleine schans.

Walbeek

Straden

De omge ving

tijdens de bouw van Fossa Eugeniiana

Houtverbruik

Voor de aanleg van de Schansen was enorm veel hout nodig. Zoveel zelfs dat er in de hele omgeving van het kanaal een groot tekort aan hout ontstond. Al het hout in de omgeving werd gekapt zodat het er kaal en verwoest uitgezien moet hebben zonder bomen. Niet alleen de aanleg van de Fossa verslond veel hout maar ook het feit dat het koninklijke leger in de buurt lag, was een tweede oorzaak dat veel hout werd verbruikt. Het Spaanse leger bestond uit infanterie (voetsoldaten) die in de schansen lagen en uit cavalerie (ruiterij) die haar versterkt kampement bij Issum had. Zo lang de cavalerie daar lag konden de Staatse troepen niks uitrichten.

Steenkool

Als brandstof werd hout, turf en steenkool gebruikt. In die tijd kwam steenkool uit het gebied rondom Luik en werd per schip over de Maas tot Arcen gebracht. Vanaf daar werd het met karren naar Geldern of naar de schansen langs de Fossa Eugeniana getransporteerd.

Maas en Rijn uitgebeeld als watergoden die proberen elkaar de hand te reiken maar slagen daar net niet in.

Chrono logie

van de aanleg en de bouw in stappen 1626 - 1633

Enkele dagen vóór

21 september 1626

Start van de graafwerken ten oosten van Geldern > Klein Kanaal ca. 3 m breed en ca. 1.40 diep.

21 september 1626

Graaf Hendrik van den Bergh opent met andere hoge officieren in naam van Stadhouder Isabella Clara Eugenia de werkzaamheden officieel met het steken van drie spadesteken in de grond bij Rheinberg aan de buitenkant van het Xantener Tor.

22 september 1626

Aanbesteding van een deel van het kanaal ten westen van Geldern (behoort reeds bij de tweede bouwfase). > Kanaal ca. 9.70 m breed en ca. 1.40 m diep.

28 september 1626

Aanbesteding van een deel van het kanaal ten oosten van Geldern met dezelfde maten als bij 3 (het kleine kanaal zie 1).

2 oktober 1626

Bouw van de eerste Schans (nr 13) ten westen van Geldern.

Begin november 1626

Ongeveer 8000 mensen werken op dat moment aan het kanaal. Hieronder zijn 2000 soldaten uit de Pfalz. Verder komen er veel arbeiders uit Vlaanderen, Henegauwen en Artois.

14 november 1626

Het gedeelte van het kanaal tussen Rheinberg en Geldern is zo goed als klaar (ca.9.70 m breed en ca.1.40 m diep en gevuld met water>dit is de helft van de geplande breedte). Het grootste gedeelte van de Schansen 1 t.m. 12 zijn klaar.

20 november 1626

Start van de derde uitbreidingsfase ten oosten van Geldern>verbreding van het kanaal van ca. 9.70 m naar ca. 24.80 m.

Einde december 1626

De Spaanse bewakingstroepen gaan in Wesel en Geldern in winterkwartier.

Begin januari 1627

Schansen 6, 10 en 11 zijn nog steeds niet klaar.

10 januari 1627

Laatste overgeleverde aanbesteding van een deel van het kanaal door het moeilijke terrein ten zuiden van Walbeck.

12 juni 1627

Bezoek van de Infante (Isabella Clara Eugenia). Tegelijkertijd overval van de Staatse troepen op Schans 18, Lingsfort.

13 augustus 1627

Weer een overval nu op Schans 6, de Anhufschanze (Fort Royal).

28 januari 1628

Herstart van de werkzaamheden.

Maart 1628

Nieuwe overvallen door de Staatse troepen.

Augustus 1628

In de buurt van Schans 5 wordt nog steeds gewerkt door soldaten.

25 september 1628

Raadsheren uit Geldern bezoeken Rheinberg om de nieuwe sluis in het kanaal te bekijken.

Vastentijd 1629

Het graven aan het kanaal is weer begonnen. Er is een groot tekort aan voedsel en geld.

Rest van 1629

Het werk aan het kanaal is vrijwel zeker gestopt. De Schansen worden nog steeds bemand door soldaten.

Begin juli 1630

Gevecht in de buurt van het kanaal tussen Rheinberg en Kamp.

12 maart 1631

Transport van steenkolen gedurende 2 dagen van Arcen naar de Schansen van **het nieuwe canaal**.

19 maart 1631 t/m 29 september 1633

Er worden in Sevelen 15 kinderen gedoopt waarvan de ouders bij de Schansen woonden. De Schansen werden dus tijdens deze periode ook door burgers bewoond. Spaanse soldaten die getrouwd waren woonden met hun vrouw en kinderen in de schansen langs het kanaal.

1632

Tijdens de Maasveldtocht valt Venlo (eindpunt van de Fossa) in Staatse handen. Hendrik van den Bergh loopt over naar de Staatse kant.

2 juni 1633

Ook Rheinberg (beginpunt van de Fossa) valt in Staatse handen.

1648

Vrede van Münster. Einde van de 80-jarige oorlog. Artikel 58; er mogen geen nieuwe vestingen gebouwd worden of kanalen gegraven worden als een van de regeringen dat niet wil.

Dank

woord

Deze lesbrief kwam tot stand met medewerking van **Henri Smeets**; vertegenwoordiger van de Stichting Menno van Coehoorn in Noord-Limburg.

Voor het kritisch nalezen, corrigeren en aanvullen van de teksten.

Gerd Halmanns; voorzitter van de Historischer Verein für Geldern und Umgegend E.V. Voor het geven van tips en het vertalen van de lesbrief in het Duits.

Wiel Reivers; bestuurslid van de Stichting Heemkunde Arcen. Voor het beoordelen, aanvullen en voorzien van een nuttige link.

Jeroen van den Kroonenberg; oprichter en mede-eigenaar van Doerak Film. Voor de finishing touch.

De leerkrachten uit de bovenbouw van onderstaande basisscholen voor het beoordelen van de conceptlesbrief en hun schriftelijke en mondelinge reacties:

Thijs Dings van basisschool School aan de Vijver in Venlo.

Geert Deenen van basisschool Sint Willibrordus in Venlo.

Gudo Nijskens van basisschool De Startbaan in Velden.

Loes Drouen-Paulus van basisschool De Wegwijzer in Lomm.

Wendy Donders van Basisschool De Welert in Arcen.

Bronnen

Bij de het tot stand komen van de lesbrief is gebruik gemaakt van onderstaande bronnen:

- Die Fossa Eugeniana. Landeskonservator Rheinland. Arbeitsheft 32. Rolf-Günter Pistor en Henri Smeets. 1979 Rheinland-Verlag.
- De Fossa Eugeniana: een Spaans kanaalplan met een tunnelvisie. R.P.A. Paulussen. Thorn april 2011.
- Fossa Eugeniana Een lint in het landschap Wie ein Band durch die Landschaft. Uitgave door het Franz Pfanner Huis. 2012 Drukkerij Veldhuis Raalte.
- Venlose Katernen nummer 15. April 2012. Park Rijnbeek, Venlo en de Fossa Eugeniana. Frans Hermans.
- De Rin nummer 19, 10e jaargang, voorjaar 2019. Uitgave van de Stichting Heemkunde Arcen.
- De Tachtig Jarige Oorlog. Prof. Dr. S. Groenveld en Drs. H.L.Ph. Leeuwenberg. 2008 Walburg Pers Zutphen.
- Fossa Eugeniana Weltgeschichte in der Region. Führer des Niederrheinischen Museum für Volkskunde und Kulturgeschichte Kevelaar Sept-Nov 1997. Wege und Barrieren. Euregio-rhein-maas-nord.
- Hertogen van Gelre. Middeleeuwse vorsten in woord en beeld. Gerben Graddesz Hellinga. 2012 Walburg Pers Zutphen.

Voor de vormgeving zorgde Crissy Fila Creatieve Concepten in Venlo.

De bouw van de website was in handen van Thijs Valkenburg Graphics in Helmond.

Part ners

Het project 'Fossa Eugenia' wordt in het kader van het INTERREG V A-Programma Deutschland-Nederland medegefinancierd door het Europese Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO).

